

HUSZÁR ZOLTÁN

EGYENES BESZÉD

Vajda Gábor könyvéről

„Amit a jugoszláviai magyar irodalom elmúlt évtizedei – és előtörténete – során kultúraként és irodalomként produkált, és ez semmiképpen sem kevés, csak a kultúra és csak az irodalom mércéi alapján értékelhető” (Bányai János, 1993). Ugyanerről a dologról Vajda Gábor 2007-ben ezt írja: „Szakmai és egyéb előítéletek nélkül kellene górcső alá venni a kultúránkat s a benne létrejött műalkotásokat... A probléma a régebbi s ennek folyamányaként a mai értékelés egyoldalúságában van.” Ezek a gondolatok nyilvánvalóan nem csak most, hanem már régóta foglalkoztatják. Erre utal, hogy könyve, mely hosszú ideig készült, ilyen szemléletet tükröz. Benne ugyanis az irodalomtörténet szervesen kapcsolódik az eszmetörténeti áttekintéshez, kiegészítve azt, vagyis az irodalmi alkotásokat eszmetörténeti mozzanatokkal világítja meg.

A Remény a megfélemlítettségben olyan, mint egy regény, hiszen már a szerkezete is regényszerű: előkészítéssel indul, mely izgalmas bonyodalmakkal folytatódik, majd a tetőpont után a megoldás következik. A témák és az idősíkok egymást váltják, úgyhogy a cselekmény több szálon fut epizódokkal élénkítve, végül ezek a szálak összefonódnak. A szereplők értelmiségiek: újságírók, politikusok, pedagógusok, írók, költők, kritikusok, nyelvészek. A cselekményt az ő írásaik, megnyilatkozásaik képezik, jelenítik meg. A könyv tehát az értelmiség, az itteni magyar értelmiség regénye, jobban mondva, esszeregénye. De a regény kiindulópontja mégiscsak egy valóságos cselekmény, egy gonosztett-sorozat, s emiatt akár bűnügyi regényről is beszélhetnénk. Csakhogy nem szokványos, nem detektívtörténet ez. Ugyanis nem a bűntény előzményeit, a bűnözők és a tényleges áldozatok előéletét, lelkivilágát kutatja, bogozza ki, hanem éppen ellenkezőleg, a büntett következményeivel foglalkozik, mégpedig egy egész népközösség, az itteni magyarok további életére, lelkivilágára, helyzetére kihatóan. Az eszme- és irodalomtörténet csak keret, melyben a kép megtekinthető.

Azt hiszem, senki sem fog hozzá könnyű szívvel ahhoz, hogy a bírálatot és az értékelést bírálja és értékelje, hogy a véleményt véleményezze, mert ez részint ugyancsak nehéz feladat, részint kényes dolog. Vajda Gábor bátorságát és eltökéltségét bizonyítja, hogy mégis vállalkozott erre. Ezt vallja: „Azért írok, mert hitem szerint hozzájárulhatok értelmiségünk időszerű emberi feladatra való ráeszméléséhez.” Az értelmiségiek szerepét tehát kiemelten fontosnak tartja. Ezért ír róluk.

Az értelmiség hangadói a háborút követő időszakban párttagok voltak, mert a hatalom előrelátóan maga mellé állította őket, s ily módon szinte családi viszonyba kerültek egymással. Egy párttagsággal rendelkező magyar pedagógus, pl. sokkal szívesebben állt szóba és barátkozott egy ugyanolyan kötődésű délszláv pedagógussal, sőt tisztviselővel, vagy akár egyéb alkalmazottal is, még ha az nem tudott egy szót sem magyarul, mint egy másik magyar pedagógussal, ha az pártonkívüli volt. A testvériség – egység szelleme így elsősorban a párton belül dívott. Sajnálatos mulasztás, hogy sem az újságírók, sem az írók nem tették szóvá ezt a rendellenes állapotot.

A szerző rengeteg újságcikk és irodalmi szöveg áttanulmányozása után következtetéseit tömören, magvasan összegzi, azaz a már eleve tudott, ismert tényállás kérdéseire idézetek bizonyító anyagával válaszol. A kérdés pedig, melyre választ keresett, valójában az: mi okozta „művelődési és vele együtt egész életünk” lerongyolódását, mai siralmas állapotát? Tehetséghiány? Nem. Hanyagság? Az sem. Hanem valami más. Erről a másról szerezhetsz tudomást az, aki Vajda könyvét figyelmesen tanulmányozza, s miközben gondolatban vitatkozik a szerzővel vagy helyesel, újabb gondolata támad, és önkénytelenül kiegészíti az olvasottakat. A valósággláttatáson túl ez mindenképpen érdeme a könyvnek, mint ahogy minden jó olvasmánynak is.

Közelmúltunkat ugyanis sok félreértés, ködösítés, hazugság teszi zavarossá. Tisztázásának, úgy tetszik, elérkezett az ideje. Hiszen köztünk sokan vannak olyanok, akik a múlt írott és íratlan szabályait még ma is kötelezőnek vagy legalábbis követendőnek tartják. Ezeknek a meggyőzése az ellenkezőjéről majdnem lehetetlen. Túlságosan sok volt a megfélemlítettségből, a kötöttségből és kötődésből, s vajmi kevés a szabadságból, hogy egyhamar lényegi változásra kerülhetne sor. „Nemcsak a politikusok szoktak opportunisták (megalkuvók – H.

Z.) lenni, a nép is azzá lesz mindig, ha csak így tud élni”(Veres Péter). Vajda Gábor azonban bizakodó ember. Mert ha nem az lenne, meg sem írta volna ezt a könyvet: „Megrögzötten hiszek benne, hogy a mi üresnek, mozdulatlanak látszó életünk tartalmassá, lényegében fejlődővé formálható a benne kimutatható rendellenességek leküzdésével.”

Vajda a könyv bevezetőjében leszögezi, hogy módszere, reméli, megóvja a szélsőségektől: „először is megérteni, egymással összefüggésbe hozni igyekeztem a jelenségeket, a rejtett tartalmakat tudatosítva...” Egyik legnagyobb értéke ez a könyvnek.

Mint a legtöbb jó regényben, itt is először a mellékszereplőkkel ismerkedünk meg, ezek pedig az újságírók. Lehet, hogy sokan nem osztják ezt a véleményt. A szerző, pl. úgy rémlik, az újságírók cikkeinek túlzott jelentőséget tulajdonít. Ezzel a mai helyzetet vetíti vissza a háború utáni időszakra, amikor újságot még igen kevesen olvastak, rádiója pedig alig volt valakinek, hogy a tévéről ne is beszéljünk. A magyarság helyzetét más határozta meg – az, amiről egy helyütt maga a szerző is szól az etnikai tisztogatással kapcsolatban: „jórészt nemzetközi okok miatt néhány hónap múlva le kellett állítani.” Nyilván ugyanezért kellett elállni a kitelepítéstől is. Mindamellet az újságírók felelőssége és „érdeme” kétségtelen. A szerző négyüket sorolja föl név szerint. Ezek: Kek Zsigmond, Gál László, Majtényi Mihály és Lévy Endre. Kek Zsigmond sorsának alakulását rokonszenvvel kísérik. Egy őszinte ember a sok kettős arculatú színjátzó közt. Elkötelezett baloldalisága, mozgalmi múltja, s mindaz, amit az elnyomottakért, a szegényekért tett, meg a népi írókkal való kapcsolatai – csak elismerést érdemel. Hiszékenysége azonban, noha kiemelkedően magas képzettségű ember, gyermeteg lelkületről tanúskodik. Nem csoda, hogy éppen őt mellőzik, hurcolják és büntetik meg az elvbarátai. Tragikus sors tehát az övé, akire emlékezni kell. Kiszabadulása után majd azzal vezekel, hogy a nyelvművelésben jeleskedik. Olyan feladat ez, mely felőrli maradék erejét is. A másik három újságíró pedig irodalmi munkássággal kárpótolja magát csalódásaiért, jórészt hátat fordítva a napi cikkezésnek. Igazi vétkük nem az volt, amit leírtak, hirdettek, hanem az, amiről hallgattak, noha, mint ahogy Vajda föltételezi: „a szerkesztőségbe érkezett névtelen levelekből aligha maradhattak ki a magyarirtásról szóló megrázó hírek.”

Ezt a mulasztásukat lehet kiszolgáltatottsággal vagy egyébbel megokolni, de ez alig változtat a tényen, hogy „Nemcsak a gonosz szavak ölnek, ölnek az elmulasztott jó szavak is...A félelem az emberiség legnagyobb ellensége.”(Wass Albert) Márpedig a halálosan megsebzett és megfélemlített bennszülött magyarságnak éppen akkor nagy szüksége lett volna a tisztánlátásra és a jó szavakra, hogy szorongása csökkenjen, oldódjon, ehelyett cserbenhagyták, hazudoztak neki és ostromozták, korholták. A betegséget, a bajt nem kárhoztatni, hanem orvosolni kell.

Tizenkét éves voltam akkor, 1944 őszén. Régen történt, de még most is jól emlékszem arra a jelenetre, mely a községháza előtti téren zajlott le. Hárman csatangoltunk a faluban, és gyűjtöttük a földön heverő töltényeket és töltényhüvelyeket. Két ember vitakozott egymással. Az egyik olyan húsz év körüli falubeli volt, hajadonfőtt állt hevesen gesztikulálva egy nálánál jó tíz évvel idősebb csillagos sapkájú, katonazubbonyos ismeretlen előtt. Akkor még nem sokat tudtam szerbül, de annyit megértettem a szóváltásból, hogy a fiatalabb ezt ismételte: - Még több kellene! – Elég volt ennyi, mondta határozottan az idősebbik. Nyilván a hatvan valahány kivégzett magyarról volt szó köztük és a még élőkről. Ekkor a falubeli meglátta kezünkben a töltényeket. Gondolkozott egy ideig, aztán befordult a községháza kapuján. Mi pedig eszeveszetten iszkoltunk hazafelé.

A Biblia személyes bosszút, a büntettel arányos büntetést említi: fogat fogért, szemet szemért. De itt most a legtöbb esetben nem ez történt. „A személyes bosszú ősi és természetes tulajdonság, de csak azok ellen irányul, akiknek ezzel a bosszúval személy szerint tartozunk. Másokon bosszulni meg azt, amit egyvalaki esetleg ellenünk vétett, nemcsak gyávaság, de természetellenes is.”(Wass Albert) Nem bosszú volt tehát az, ami akkor történt, még csak nem is vérbosszú, hanem népirtás, etnikai tisztogatás.

A lényegre tapint rá Vajda ezzel a mondatával: „Ha a Vajdaság etnikai homogenizálása nem sikerült is, az alá- illetve fölérendelt viszony – a következő fél évszázadra vonatkozóan – állandósulhatott.”

Az ide telepített montenegróiak és boszniai szerbek hamar fölismerték ezt, és szívvel-lélekkel támogatták az új rendszert, mely így természetesen az ő javukat is szolgálta. Jórészt harcosként, vagy harcossá válva (ehhez csak az kellett, hogy két tanú bizonyítsa harcos múltjukat), kiemelt elbánásban részesültek az élet minden

területén: tisztségek betöltése, ingyenes iskoláztatás kollégiumi elhelyezéssel, különféle juttatások, pótlékok, nagy nyugdíj, földet kaptak, házat vagy lakást stb. Nem csoda, hogy zömmel beléptek a pártba. Vajda érdekes epizódként említi, hogy az ötvenes évek második felében „egy labdarúgóturnán Verbászon a magyarok a törökökkel kerültek szembe, s a montenegrói közönség a törököknek szurkolt. Annak a nemzetnek, mely évszázadokon át sötétségben tartotta a szerbséget.” Ezen nincs mit csodálkozni. A délszlávok ugyanis jól tudják, hogy az ún. török hódításoknak köszönhetően terjeszkedhettek nyugati és északi irányban. A törököknek szurkolni tehát – mégpedig szívből – számukra természetes dolog, kivált, ha az ellenfél még magyar is...

Ebben az időben nem maradt olyan magyarok lakta helység, ahová nem telepítettek volna délszláv családokat. Nem nehéz elképzelni, micsoda kavardást okozott ez. Azt tartják, hogy a pokolban is lehet boldog az ember, ha együtt lehet azzal, akit szeret, de mi van akkor, ha olyanokkal kell együtt élnie, akiket nem szeret, és akik őt sem szeretik? Lehet-e akkor boldog akár a paradicsomban is? Aligha. A lakosság tájunkon mindenütt vegyes összetételűvé vált, így a gyakorlatban, a valóságban egymástól jól elkülöníthető négy csoportra (vagy ha így jobban tetszik: osztályra) tagolódtak, jóllehet a fennen hangoztatott testvériség – egység volt a fő jelszó. Az elsőbe tartoztak természetesen a délszláv párttagok, élükön a harcosokkal, a telepésekkel, a másodikba a pártonkívüli délszlávok, még akkor is, ha nyíltan királyságnak vallották magukat, a harmadik csoportot a magyar párttagok alkották (ők mindent elkövettek, hogy az első csoportbeliekkel bratyizzanak, persze azok kényszeredetten, jól átgondolt érdekből túrték ezt), a negyedik csoportbeliek pedig a pártonkívüli magyarok voltak, főleg a magán földművesek a magyar népesség nagy többségeként. Az ő sivár, reménytelen helyzetük természetesen hatással volt az egész itteni magyarságra. Őket senki sem képviselte, értük senki sem emelt szót ott, ahol a döntéseket hozták. Kiszolgáltatottságuk így teljessé vált. Minden rendelkezés leginkább őket sújtotta: a földreform, az alacsony tartott terményárak, a malmok leszerelése és elszállítása, a közlegelők felszántása (ezzel szinte lehetetlenné vált a jószágartás, mely a megélhetés legfőbb forrása volt – lásd a bölénycsordák kiirtását Amerikában), iskolák összevonása stb. Nem csoda, hogy elsorvadt a

tanyavilág, a magyarság erő tartaléka, és az egykézés még nagyobb méreteket öltött, mint azelőtt. Ebből a négy csoportból egyedül csak a magyar párttagok nem voltak tisztában valós helyzetükkel. Eltöltötte őket a viszonylagos jólétük és biztonságuk érzése, miközben arra törekedtek, hogy elhatárolódjanak a magyar népesség többségétől, mely így tényleges vezetők nélkül maradt. Pedig nyilvánvaló, hogy nélkülük sohasem kerülhettek volna arra a helyre, ahol voltak. Nem igazán egyéni kiválóságuk miatt lett belőlük képviselő s imitt-amott (gyakran csak névleges) tisztségviselő, hanem azok miatt, akiket képviselniük, és ügyes-bajos dolgaikat intézniük kellett volna. Csapdahelyzet ez a javából, mely a hatalom változása után egyre nyilvánvalóbbá válik.

A pedagógusok szerepe sokkal jelentősebbnek látszik az újságírókénál. Vajda ugyanis helyesen állapítja meg, hogy a napi politika és a tankönyvek által okozott tudatmérgezés mindinkább éreztette a hatását. A pedagógusok jó vagy rossz hatása ugyanis magatartásukkal és az élő beszéd segítségével közvetlenül érvényesül, és akkor, amikor a fiatalok még a legfogékonyabbak az új dolgok befogadására. Ezért van az, hogy a legtöbb felnőtt első tanítójára jobban emlékszik, mint bárki másra, és nem azért, mintha az illető pedagógus különös adottságokkal, képességgel és képzettséggel megáldott lett volna. A szülői értekezletek és családlátogatások viszont alkalmat nyújtanak a közvetett befolyásolásra. Ha tehát a fiatalok vagy a fiatalokból lett felnőttek közt rendellenesség mutatkozik, azért nagy mértékben a pedagógusok a felelősek. S ez alól nincs kibúvás még akkor sem, ha a tantervet és a tankönyveket nem ők állították össze. Mert az órán minden pedagógus azt teheti, amit a szíve sugall.

Vajda ezt írja a magyarokat ért újabb megpróbáltatásról: „a testvériség-egység jelszavával indokolva a magyar iskolák megszüntetésével ún. területi iskolák alakultak ki.” Nemcsak a testvériség-egység jelszavával indokolták ezt az erőszakos és természetellenes összevonást, hanem –ravaszul – anyagi, pénzügyi okokkal és azzal is, hogy így a gyerekek könnyebben elsajátíthatják egymás nyelvét. A magyar pedagógusok – egy-két kivételtől eltekintve – ez ellen nem tiltakoztak. Sőt voltak olyanok, akik lelkesen támogatták az új elképzelést. Vajda helyesen állapítja meg: „A hatását valamiképpen mindig éreztető szerb nacionalizmus is befolyásolta a

tanítókat és tanáraikat túlzott alkalmazkodásuk kialakításában.” De ehhez hozzátehetünk egy kérdést: Vajon volt-e ezeknek a pedagógusoknak nemzettudatuk? Aligha. Betű szerint tartották magukat ahhoz, amit a tanterv a jugoszláv hazafiságra való nevelésről előírt. Pedig a nemzettudat „akárcsak egy szellemi mentőöv, gondoskodik arról, hogy el ne merüljünk a népek tengerében. Több mint a nyelv, mert a nyelv csak addig tartja meg magyarnak az egyént, amíg népi csoportján belül él. Több mint ismeret, tudás, kultúra, mert mindezek haszontalanokká válnak a nagy megpróbáltatások idején, s lefoszlanak az emberről, akár a festék.”(Wass Albert) Nincs ugyan pontos kimutatás róla, de valószínű, hogy a tantestület jórészt párttagokból állott mindenütt. A pedagógusok százalékaránya mindenesetre nagyobb lehetett, mint bármely más civil foglalkozásúaknál.

Az anyanyelv, a kétnyelvűség, az államnyelv kérdéséhez már igen sokan hozzászóltak. A nevek felsorolása helyett ismét csak egy kérdés merül föl az emberben. Lehetséges-e, hogy a szerb nyelv elsajátítását a hatalom valójában nem is óhajtotta? A válasz: legalábbis tömeges elsajátítását nem, hiszen maga a népiirtás, a kitelepítés gondolata is arra utal, hogy szeretett volna megszabadulni a magyar népességtől. Nehéz elképzelni, hogy később a magyarokról alkotott vélemény megváltozott

volna. Ezért nem jelenhettek meg évtizedekig használható (összehasonlító) magyar-szerb nyelvkönyvek. A szerbet vagy tankönyv nélkül vagy szerbek számára készült tankönyvből tanulhatták a magyar diákok – jórészt szerb, a jobbik esetben magyar pedagógus irányításával. Később pedig olyan szerb nyelvkönyvet adtak ki, melynek a szerkesztője szerb pedagógus volt. Ennek a mintájára aztán a szerbeknek szánt magyar nyelvkönyvet viszont magyar pedagógus állította össze, ahelyett, hogy fordítva történt volna. A korszerűnek mondott nyelvkönyvek csak felnőttek számára használhatók – igen korlátozott mértékben.

A növény- és állatvilág számára mindegy, hogy ki milyen nyelven beszél, de az embernek nem mindegy, és mi emberek vagyunk, nem pedig – Wass Albert szavaival élve – „ember formájú tetvek”. Az anyanyelv, a magyar iskolák és a magyar pedagógusképzés ügye elsősorban az értelmiségre tartozik. Délszláv szomszédaink nyelvét viszont érdemes mindannyiunknak

elsajátítanunk, mégpedig a saját érdekünkben. Tessék megkönnyíteni ezt az elsajátítást! Éspedig nem azért, hogy a dörgölődzést megkönnyítsük, és elősegítsük a beolvadást, a vegyes házasodást, hanem éppen ellenkezőleg: annak érdekében, hogy ezeket a csapdahelyzeteket hatékonyabban elkerülhessük – a csalóka kísértések elhárításának az eszközével, a nyelvismerettel. Kutyaharapást kutyaszőrével – tanácsolja ugyanis a népi bölcsesség. Hiszen ami különös, titokzatos és távoli, az mindig jobban vonzza az embert, mint az ismert, mindennapi dolog.

Ezek a sorozatos csapások: a megfélemlítés, a háttérbe, peremre szorítottság, az elszegényedés, a kiszolgáltatottság érzése oda vezetett, hogy a magyar népességben a szorongás állandósult. Vajda tartalmatlan életről és rendellenességről beszél. Lehet, hogy ennél még sötétebb a kép. A hatalom szigorúan ellenőrizte pártkatonái és besúgói által a szellemi élet minden területét, még a színjátszást és a nyelvművelést is. Tartott tőle, hogy az ebül szerzett hatalom ebül vész..

A művészet, az irodalom a szellemi életnek az a területe, ahol megnyugvást találhat, és ahonnan reményt meríthet a zaklatott lélek. A művészt, az író, költőt ugyanis nem lehet kordában tartani, kezét gúzsba kötni, mint az újságírókét és a pedagógusokét: akárhogy szorítják, kicsúszik a legkeményebb marokból is, és kimondja az igazat, ha másképp nem, hát madárnyelven, de olyan madárnyelven, mely az odafigyelők számára érthetővé válik. Ez még olykor javára is szolgál a műnek, mert szabadjára engedi a képzeletet, és a művészi megformálásban is segít. Persze azért az írónak sem volt könnyű dolga a parancsuralom idején, habár Kek Zsigmond sorsában nem kellett osztozniuk. Még azt is megengedhették maguknak, hogy egymással civakodjanak. Vajda Gábor az egyenes beszéd híve ugyan, de érti a madárnyelvet is. Így válhatott a nehéz idők irodalmi műveinek avatott tolmácsolójává. Mivel sem jobb- sem baloldali kötődése nincs, de talajtalan „általános ember” sem, sikeresen elkerülhette az egyoldalú megközelítést, a kizárólagosságot, a kirekesztést, és csak az értékekre figyelhetett. Ezt több műben is megtalálta és fölmutatta, nem kerülve el az írói magatartás egyéb formáit sem.

Az értékes irodalmi mű maradandó alkotás. „Na mucu se poznaju junaci”- mondja Njegos, a jeles délszláv költő. Így igaz: a bajban

mutatkozik meg, ki a legény a gáton. A délszlávok felnöttebbek, tapasztaltabbak, edzettebbek nálunk. Érdemes tőlük egyet-mást ellesni, elsajátítani. Egyes íróink jól tették ezt. Jól tették, ha azután az itteni magyarságról és hozzájuk szóltak, azaz ha elsősorban az ő érdekeiket, szempontjukat tartották szemük előtt. Sajnos ilyenek csak igen kevesen voltak – olyanok, akik hallgattak volna Ady intelmére: „Mégis és újra: föl a szívvel Mi véres szívünkért, Mi kínunkért, mi bánatunkért, Mi szegény meggyötört hitünkért...”

Mint minden embernek, Vajdának is vannak rokonszenves és kevésbé rokonszenves ismerősei. Ezek az ismerősök az ő esetében az írók, költők, kritikusok. Ők a könyv főszereplői még akkor is, ha az életben többnyire csak mellékszereplők. Többek közt ezt vallja bevezetőjében: „a meg nem alkudott Herceg János mutatott követhető példát számomra.” És ezt: „a mű annál hitelesebb, minél teljesebb (egyéni, valamiképpen szerves és rétegezett), katartikus hatású, s ezáltal cselekvésre ösztönző, de legalábbis termékeny gondolkodásra készítető alkotói világképet, érték-együttest fejez ki.” Egy másik helyen alapeszméjét, fölfogását egy kérdő mondatba sűríti: „Belátja-e az író, miszerint az anyagelvű művelődés rohamos elsőkélyesedésekor az irodalom megismerő szempontja van olyan fontos, mint az újat teremtő? Vagyis az írónak történésszé is kell adaptálnia...” Ezeknek a szempontoknak a figyelembe vételével válnak még érthetőbbé Vajda fejtegetései, kritikái. Könyve olvastán az ember hajlamossá válik arra, hogy korábbi véleményét némiképp módosítsa. Herceg

Jánosról azelőtt nem gondoltam, hogy jelentős író. Elbeszéléseit vizolyogva olvastam, regényeit sehogy. Elriasztott a régies mondatszerkesztése, a hosszadalmas, vontatott előadásmódja és hőseinek idegenszerűsége. Tévedtem. Herceg János megérdemli, hogy sajátos, karakán egyéniségének elismeréssel adózzunk, és műveit figyelmesebben olvassuk – és nem csak azért, mert egykori heves bírálói később tisztelőivé váltak. Ugyanez a helyzet Fehér Ferencsel is. Vajda helyesen járt el, hogy velük kiemelten foglalkozik.

Ma sokan, főleg a fiatalabb irodalomrajongók a fölkapott külföldi írókon kívül leginkább az ún. symposion-nemzedék tagjaihoz vonzódnak, és csak az ő műveiket tartják értékesnek. Vajda – szerencsére – nem tartozik közéjük. Elismeri ugyan a symposionisták érdemeit, értékeit, de nem rajong értük. Néhol még érdekesebben is

fogalmaz, mint azok idősebb író társaik műveiről szólva. Elemzéseit nem annyira vitatni, mint inkább helyeselni lehet.

Ami vers és próza közvetlenül a háború után keletkezett az ún. szocializmus szellemében, eszmetörténeti szempontból jelentős, mert híven kifejezi az akkori politikai helyzetet és a legtöbb szerző gyermeketeg hitét, hogy új, jobb, igazságosabb világ jön, mint amilyen a régi volt. Tehát, úgy rémlik, Vajdának a „gúzsba kötött irodalom”-ról vallott nézetét csak egy-két íróra vonatkoztathatjuk, hiszen ő maga is megállapítja, pl. Gál Lászlóról, hogy „a partizánoknak, Titónak és a szlávoknak szóló hálálkodásai a szívéből fakadtak”, és verses örömrólatáról beszél. „Ugyanakkor a vesztes nemzet (a magyar – H. Z.) hibáinak egyoldalú sorolásában és a magyar népi törekvések lejáratásá”-ban jeleskedik, s mindezt azzal tetézi, hogy a népi írókról sötét képet fest. Ez pedig nem egyéb, mint „a magyarság lényé iránti gyűlölet nyílt kifejezése.” Viszont Vajda elismeri, hogy a mélyből fakadó őszinteség teszi értékessé Gál László Dal a szegény halászlóról c. verses kötetének (1959) számos darabját.” Gált 1948-ban, Majtényit 1949-ben kitüntette a Szerbiai Írószövetség. Majtényiről többek közt ezt olvashatjuk: „Egy rejtetten szkeptikus, anekdotikusan realista írói gyakorlatot kellett a kommunista napi politika, majd a szocialista realizmus igényeinek megfelelően kialakítania.” Azt hiszem, ehhez nem volt szükség nagy erőfeszítésre. Vajda egy életrajzi adatot is említ: „A véletlenül múlt, hogy a vérbosszú idején helyette a szintén irodalmár Tímár Ferencet végezték ki a partizánok.” Nem hiszem, hogy ez a véletlenül múlt, hiszen Majtényit röviddel azután Újvidékre irányította a hatalom, a Szabad Vajdaság szerkesztőségébe, tehát megbíztak benne. Meg is bízhattak. Vajda véleménye szerint A száműzött Majtényi alkotói hatyúdala, s egyben a legteljesebb műalkotás, melyet a negyed évszázad alatt produkálhatott. „Vallomás ez a mű a szerzője kiszolgáltatottságáról, arról, hogy mint alkotó miért csupán részben valósíthatta meg önmagát.” Úgy rémlik, másról is szól ez a mű. Arról, hogy Majtényi Ovidiushoz hasonlóan elhagyatottnak, idegennek érezte magát az idegen környezetben, noha ismerte környezeté nyelvét és szokásait. „Majtényi Mihály első díjas művének... – az ókorból merített téma dacára – a korszerűségét emeli ki a kritika. Arról szinte semmit sem mond, vajon miért lehet fontos a jugoszláviai magyar olvasó számára.” Nem is mondhat, mert a magyar olvasónak maga a száműzetés és Ovidius sorsa érdektelen. Majtényi

írásaival, rádióbeli szereplésével majd hétről hétre találkozhat az itteni magyar újságolvasó és rádióhallgató. Mint ahogy Gál László Magyarzó Pistikéjével is a Magyar Szóban, és derülhet a jókat mondáson meg az idétlen helyesíráson. Talán ez az „eredeti” írásgyakorlat is hatott sok értelmiségi – köztük jó néhány pedagógus – „helyesírására”.

A harmadik nagy tekintélyű és nagy hatású személyiség, akinek szinté nem kellett a kezét gúzsba kötni, Sinkó Ervin volt. Neki kivált a symposionisták köszönhetnek sokat. Valószínűleg mindmáig a mesterüknek tekintik ezt a világlátott író-forradalmárt. Vajda értékelése róla: „Világirodalmi kultúrájának fedezetével bizonygatta a tanulmányaiban, hogy az irodalom egyéni önkifejezés, valamiképpen líra, emellett pedig realizmus, sajátos formájú történetírás is.” Sinkó Ervin délszláv kötődés és ellenszenve sok minden iránt, ami magyar, kivéve a magyar nyelvet, hasonló színezetű, mint Gál Lászlóé. Nemhiába őt tartja alkalmasnak a hatalom arra, hogy az újonnan alakult Magyar Tanszék vezetője legyen. Keze alól majd egész sereg olyan magyartanár és könyvtáros kerül ki, aki az ő szellemiségét viszi tovább és terjeszti – mindannyiunk nagy örömére.

Merőben más alkatú író Herceg János. Mindenhez van szava, ami a magyar művelődés hatáskörébe tartozik. Érdemben és nyíltan szól hozzá a nyelvművelés, a magyar nyelvhasználat kérdéséhez is. „Herceg még az alkalmazkodásban is ellenzéki”- írja róla Vajda. „Közöny és tehetetlenség – ebben a két fogalomban sűrűsödik az, amit Herceg a vajdasági magyarokról többnyire úgy mond el, hogy mellőzi a helyi színeket. A művészileg legértékesebb szövegei alig őriznek helyi jellegzetességet ...Azt szeretné megértetni az újabb nemzedékkel (s talán önmagával is), hogy a magyarság a kényszerhelyzetében lett túlzottan alkalmazkodó, szolgálalkú.” Derék hozzáállás ez a valósághoz. Vajda érdeme, hogy erre rávilágított.

Rokonszenvét nem titkolja Fehér Ferenc iránt sem: „a saját tapasztalatának megfelelően tisztában volt vele, hogy a vajdasági magyarság megújulása pusztán perspektívátlan látszat... Az Övig a földbe ásva c. verses kötetének (1959) darabjai annak az érzékeny embernek a belső drámáját vetítik elénk, aki természetszerűleg vállalja ugyan életének új színterét, a várost..., de nem tud, s nem is akar megbarátkozni vele... az ő szenvedésre való hajlandósága szerencsésen találkozik a bácskai magyar parasztság

kiszolgáltatottságának tényével, s ennek eredményeként születhettek időtlenül jelentős versek a költő tolla nyomán.” Fehér Ferenc hűsége ma is példamutató.

Burány Nándor szintén az itteni magyarság szemszögéből látja és láttatja a világot. Vajda helyesen állapítja meg: „Habár Burány Nándor regényei olykor közel vannak a dokumentumhoz, a riporthoz és a szociográfiai vizsgálathoz, regényekként is jelentősek. Mindenesetre nagyobb publicitást érdemeltek volna, mint amilyenben részesültek.” Talán a „viszonylagos hűvös fogadtatásnak” az volt az oka, hogy Burány regényei a vidéki magyarokról szólnak, méghozzá együttérzéssel és mégis tárgyilagosan. Ez önmagában vidékiességet (provincializmust) jelentett az akkori hangadó kritikusok számára. A vidéki magyarokról ugyanis abban az időben csak úgy volt ildomos megemlékezni, ahogy azt Bosnyák István tette: elmarasztalóan, hűvösen, rosszmájúan. Vajda véleménye szerint az Összeroppanás a riport és a lélektani realista regény módszerével íródott, és a meglepetés erejével hatott. Talán inkább arról van szó, hogy Burány már fiatalon Joyce hatása alá került, és a belső monológ erőltetésével a cselekmény: egy lelkiismeretes ember drámája nem vált ki akkora katarzist, mint kellene. Bori Imre segíthetett volna a helyzeten, de pedagógusként, akadémikusként és környezetétől túlságosan meg volt kötve a keze.

Burány Nándor és Deák Ferenc még szolgálhat meglepetéssel.

Az ún. symposion-nemzedék színre lépésével eljutunk a tetőponthoz: az összecsapáshoz, melyet ádáz dühvel és válogatott eszközökkel vív egymással a kényszerpályán lavírozó két tábor: a fiatalok és az idősebbek irodalmi tábora. Nehéz megérteni, hogy kerülhetett sor erre. Ma már világos, hogy ennek maga az irodalom látta kárát. Az igen tehetséges fiatalok ugyanis haszontalanságra pazarolták erejüket, az idősebbek pedig amúgy is szűkös idejükből vett el a csatározás sokat. Keletkezett ugyan értékes mű, de nem annyi, amennyi keletkezhett volna, és nem olyan, amilyennek kellett volna. Jellegzetes példája ennek a veszteségnek Brasnyó István, a nyelvművész – nyelvbüvésszé válva. Ahelyett, hogy megírta volna a maga életes regényét, stílus-paródiákkal kísérletezett.

A másik veszteség a Száz panasz költőjét érinti. Fehér Kálmán sok jó verset írt ugyan, de egyéb dolgával kétségbe vonja őszinteségét. Wass Albert egyik regényhősével mondatja ezt: „furcsa állat az

ember! Nem aszerint cselekszik, ahogy az igazságot megállapította, hanem aszerint állapítja meg az igazságot, ahogyan cselekedett.” Tévút itt is, ott is.

Az ún. symposion-nemzedék íróinak, költőinek és kritikusainak a műveit Vajda behatóan, szakszerűen elemzi. Hozzászólni ehhez aligha volna célszerű: „A symposionisták az első években inkább a tagadásaikról, a botránjaikról voltak ismertek... kezdetben B. Szabó György, később Sinkó Ervin hatására a vidékiességet vették célba... arisztokratikus és sznob jellegű, kasztszerű kultúra mellett kardoskodtak.”

Vajda egyik fejezetének ezt a címet adta: „Sógorkomaság a Forum háza táján.” Találó cím. Újvidéket ugyan szerb Athénnek szokás nevezni, de azt hiszem, inkább a szerb Bécs elnevezés illik rá. Ez a Duna menti tartományi főváros ugyanis, néhány kivételtől eltekintve a délvidéki labancok és álmagyarok gyülekező helye, központja. Itt székel minden fontosabb magyar intézmény: az Újvidéki Rádió, a Magyar Tanszék, a Forum Lap és Könyvkiadó Vállalat és Nyomda, a Magyar Szó és egyéb magyar nyelvű lapok és folyóiratok szerkesztősége. A Forum-házban találkoznak egymással a politikusok, újságírók, egyetemi tanárok, irodalmárok és más művészek. Összeköti őket az érdekazonosság, érdekszövetség és a hatalom névleges birtoklásának a tudata. A vidéki magyarság ügyes-bajos dolga nem érdekli, vagy legalábbis úgy tesznek, mintha nem érdekelné őket. Nincs kizárva, hogy éppen ennek köszönhetően foglalhatják el azt a helyet, amelyet elfoglaltak. Pedig valójában a vidéktől, a megvetett sáros, poros, disznóólas vidéktől (provinciától) függenek. Ha ugyanis nem létezne a vidéki tömbmagyarság, Forum sem létezhethetne, Magyar Tanszék sem, Új Symposion sem stb.

Mindent összevetve a Remény a megfélemlítettségben vádirat az elnyomók, a megfélemlítők és kiszolgálóik ellen. Ugyanakkor a szerző sikeresen végezte el a Délvidéken keletkezett magyar irodalmi alkotások átértékelését is. Egyik méltatásában többek közt ezt olvashatjuk: „Herceg regénye (az Ég és föld c. – H. Z.) egyike a legértékesebb írásműveknek, melyeket valaha is írtak a Délvidéken.” Az ő művére viszont – Illyés Gyulától kölcsönözve a szófordulatot – némi gyanakvással nézhetünk: vajon nem a legjobb magyarul írt könyv-e ez, mely valaha is tájunkon megjelent?